

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КАТУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ¹

PECULIARITIES OF CRIMINAL LIABILITY FOR TORTURE UNDER MARTIAL LAW

Бондаренко О.С., д.ю.н., доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету

Татарінова К.В., студентка II курсу
Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету

Стаття присвячена висвітленню особливостей кримінальної відповідальності за катування в умовах воєнного стану, що є актуальною проблемою сьогодення. Україна як незалежна, соціальна, правова держава спрямована на гарантування й забезпечення основоположних прав і свобод людини та громадянина. Кримінальний кодекс України визнає значну кількість кримінальних правопорушень, до переліку яких належить катування. Питання вдосконалення законодавства з метою недопущення порушень у кожній сфері суспільного життя є завданням усіх розвинених і демократичних країн світу. Не є винятком проблема відповідальності за катування. У такій спосіб, криміналізація цього протиправного діяння – це невід’ємний процес, тому кримінальна відповідальність за дане діяння окреслена в положенні статті 127 Кримінального кодексу України. Встановлення особливостей кримінальної відповідальності в умовах воєнного стану потребує всебічного та ґрунтовного концептуального дослідження даного кримінального правопорушення. Прослідковано, що дане протиправне діяння порушує честь і гідність особи шляхом істотної шкоди у виді фізичного або морального болю. Повномасштабне вторгнення російської федерації спричинило суттєві складнощі в захисті невід’ємних прав. Представники російської армії кожного дня підтверджують свою жорстокість та втрату людяності через вчинення найтяжчих кримінальних правопорушень на території України. Фактично щоденно катуванню піддаються не тільки українські військовополонені, а й цивільні особи. Збройна агресія держави-терориста зумовила доповнення вітчизняного законодавства (переважно Кримінального кодексу України, зокрема ст. 127 цього Кодексу) змінами, котрі націлені на забезпечення всебічної протидії розгляданому кримінальному правопорушенню, а також – на можливість встановлення належного покарання за вчинення катування в умовах воєнного стану з можливістю встановлення повного складу кримінального правопорушення. Зважаючи на сучасні події в Україні, дослідження особливостей кримінальної відповідальності за катування в умовах воєнного стану є актуальним питанням, адже сьогодні останнє є однією з головних проблем держави.

Ключові слова: відповідальність, воєнний стан, катування, кримінальне правопорушення, Кримінальний кодекс України, цивільні особи.

The article is devoted to highlighting the peculiarities of criminal liability for torture under martial law, which is an urgent problem of today. Ukraine as an independent, social, legal state is aimed at guaranteeing and ensuring the fundamental rights and freedoms of man and citizen. The Criminal Code of Ukraine recognizes a significant number of criminal offenses, the list of which includes torture. The issue of improving legislation to prevent violations in every sphere of public life is the task of all developed and democratic countries of the world. The problem of responsibility for torture is no exception. Thus, the criminalization of this unlawful act is an integral process, so criminal liability for this act is outlined in the provision of Article 127 of the Criminal Code of Ukraine. Establishing the specifics of criminal liability under martial law requires a comprehensive and thorough conceptual study of this criminal offense. It is traced that this illegal act violates the honour and dignity of a person through significant damage in the form of physical or moral pain. The full-scale invasion of the Russian Federation has caused significant difficulties in the protection of inalienable rights. Representatives of the Russian army confirm their cruelty and loss of humanity every day due to the commission of the most serious criminal offenses on the territory of Ukraine. In fact, Ukrainian prisoners of war, as well as civilians, are tortured every day. The armed aggression of the terrorist state has led to the addition of domestic legislation (mainly the Criminal Code of Ukraine, in particular Article 127 of this Code) with changes aimed at ensuring comprehensive counteraction to the crime in question, as well as the possibility of establishing appropriate punishment for committing torture under martial law with the possibility of establishing the full corpus delicti. Given the current events in Ukraine, the study of the peculiarities of criminal liability for torture under martial law is an urgent issue, because today the latter is one of the main problems of the state.

Key words: responsibility, martial law, torture, criminal offense, Criminal Code of Ukraine, civilians.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації призвело до ускладненого механізму забезпечення й захисту невід’ємних прав людини та громадянина. Представниками армії держави-агресора на території України вчиняється широке коло тяжких і особливо тяжких кримінальних правопорушень шляхом застосування найжорстокіших способів їх реалізації. На жаль, прослідковується майже щоденна практика катування військослужбовцями РФ українських військовополонених та цивільних осіб. Саме тому, на підставі сучасних подій, котрі відбуваються на території нашої держави, вивчення й аналіз особливостей кримінальної відповідальності за катування в умовах воєнного стану визнається актуальним питанням, оскільки на сьогоднішній день в Україні дана проблема є однією з центральних.

Мета статті. Мета даної наукової статті полягає в наданні ґрунтовного аналізу особливостей кримінальної відповідальності за катування в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Проблема забезпечення та захисту прав і свобод людини, гуманізація законодав-

ства та правової системи, у цілому, визнається глобальною проблемою суспільства. Україна, будучи демократичною й соціальною державою, Основним Законом закріпила важливе положення про те, що людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Таким чином, первинним обов’язком держави є спрямованість всіх засобів на реалізацію цього принципу.

Проте сьогодні Україна стикнулася зі складнощами, пов’язаними зі збройною агресією російської федерації, яка спричинила значні обмеження й порушення невід’ємних конституційних прав і свобод громадян України. 24 лютого 2022 року Президентом України, Володимиром Зеленським, було введено режим воєнного стану внаслідок повномасштабного вторгнення країни-агресора, однак безпосередній окупаційний процес розпочався в 2014 році внаслідок анексії Криму та воєнних дій на сході України.

В умовах воєнного стану росія припускається до вчинення кримінальних правопорушень, котрі кваліфікуються як воєнні злочини або як кримінальні правопорушення проти людяності. Згідно з Римським Статутом

¹ Робота виконана в рамках проекту «Корупція в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови: оптимальна модель протидії» (номер державної реєстрації 0124U000556).

Міжнародного Кримінального Суду, до переліку таких належить і катування [2], яке здійснюється російською армією на території активних бойових дій та на окупованих територіях над мирним населенням і військовополоненими шляхом тортур та інших нелюдських діянь.

Диспозиція статті 127 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [3] визначає катування як будь-яке умисне діяння, спрямоване на заподіяння особі сильного фізичного болу чи морального страждання, вчинене з метою примусити її чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати інформацію чи зізнання, або з метою покарати її чи іншу особу за дії, вчинені нею або іншою особою чи у вчиненні яких вона або інша особа підозрюється, або з метою залякування її або інших осіб [3]. На жаль, у сучасних реаліях катування є доволі поширеною практикою звірства рф як проти військових, так і проти мирного населення, трагічним прикладом якого можуть бути катування в Бучі, Маріуполі, Ірпіні, Бахмуті, Херсоні та ін. Тортури проти українських військовополонених вчиняються найаморальнішими способами, прикладом чого може бути вбивство бійців полку «Азов», які знаходились у полоні в Оленівці й піддалися жорстокому поводженню російських окупантів, тобто так званому «трибуналу».

Особливою проблемою питання катування, вчиненого в умовах воєнного стану, виступає кримінальна відповідальність за даний вид кримінального правопорушення, а отже соціальна обумовленість криміналізації катування. Згідно з висловленим твердженням П. Фріса, криміналізацією вважається встановлення суспільно небезпечних категорій поведінки людини, засвідчення на державному рівні потреби, можливості та обґрунтованості кримінально-правової боротьби з ними й, як наслідок, закріплення їх у законі як злочинів [4, с. 66].

Для криміналізації будь-якого кримінального правопорушення, зокрема катування, необхідною умовою є його суспільна небезпечність. Відтак, не потребує доведення, що даний вид кримінального правопорушення завдає істотної шкоди потерпілому, при чому доцільно враховувати тяжкість заподіяної шкоди особі: це можуть бути як фізичний та моральний біль, так і смерть людини. Існує широкий діапазон факторів, котрі підтверджують суспільну небезпечність катування: підстави, мета, способи його вчинення, ступінь жорстокості й інше.

Для України, на території якої діє правовий режим воєнного стану, важливий розгляд міжнародних нормативно-правових актів, де закріплено особливості кримінальної відповідальності за катування. Значущим документом можна вважати Конвенцію ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання. Також нормативні аспекти катування закріплені й у таких міжнародних актах: Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Європейська конвенція про запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [5, с. 95].

Особливу увагу необхідно приділити міжнародним нормативно-правовим актам, які розглядають акт катування крізь призму воєнного злочину. Наприклад, певними положеннями Женевських Конвенцій, а також Статутом Нюрнберзького військового трибуналу встановлюється юридична відповідальність за катування мирного населення та військовополонених, що є міцним підґрунтям у сфері протидії зазначеному суспільно небезпечному діянню.

Відтак, як вже було зауважено, Кримінальний кодекс України закріпив кримінальну відповідальність за катування статтею 127 цього Кодексу. Водночас важливо зацентувати на тому, що КК України не містить поняття «воєнний злочин» у жодній з положень своїх статей, тому це зумовлює віднесення даного терміну переважно до міжнародно-правових актів.

Існує імперативний припис, що для притягнення винного до відповідальності за скоєння того чи іншого кримінального правопорушення має бути наявним повний склад останнього. Особливість складу воєнного катування обумовлюється його суб'єктом, а об'єкт, об'єктивна сторона й суб'єктивна сторона такі ж, як і під час скоєння катування в загальному розумінні останнього.

Тобто, говорячи про суб'єкт катування, вчиненого саме в умовах воєнного стану, йому недостатньо мати лише ознаки загального суб'єкта (належність до фізичних осіб, осудність і вік), оскільки виникає потреба у встановленні інших додаткових властивостей. Таким чином, особа, яка вчинила воєнне катування, визнається спеціальним суб'єктом.

Спираючись на положення ч. 2 ст. 18 Кримінального кодексу України [3], спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа [3]. У ст. 127 КК України [3] передбачено покарання за вчинення катування представниками іноземної держави, які перераховані в Примітці 1 до зазначеної статті [3].

В умовах подій повномасштабного вторгнення рф в Україну, внаслідок чого був оголошений воєнний стан, окупаційні війська скоїли надзвичайну кількість актів катувань проти українців, насамперед суспільного осередку, що складає ЗСУ. Військові російської федерації є спеціальними суб'єктами катування в умовах сьогодення, адже вони здійснюють тортури щодо наших військовополонених і цивільних. Окупанти, вдаючись до найжорстокіших методів знущань, повністю усвідомлюють свої діяння, більш того, прагнуть завдати найбільш тяжких наслідків. На нашу думку, вони повинні понести найсуворіше покарання як спеціальні суб'єкти кримінального правопорушення не тільки за вітчизняним, а й за міжнародним законодавством. Тим паче, весь світ неодноразово бачив докази, що катування в умовах воєнного стану вчиняють саме російські військові (наявні відео-, фотопідтвердження), що є незаперечним доказом приналежності останніх до спеціальних суб'єктів.

Інститут покарання є одним з основних фундаментальних складників кримінального права у сфері охорони найбільш значущих суспільних відносин. Нагадаємо, з 2014 року почалися окупаційні дії росії проти України, з 24 лютого 2022 року триває повномасштабне вторгнення, яке зумовило потребу національного законодавства у встановленні правових норм для покарання воєнних злочинців.

Серед кримінальних правопорушень, котрі вчиняються військовими ворожої держави, катування найбільш системне та вживане. Це ще більше призводить до необхідності встановлення ефективного покарання. Міра останнього повинна бути найтяжчою, адже окупанти, здійснюючи дане кримінальне правопорушення, застосовують найтяжчі способи тортур українських цивільних і військовослужбовців: електричним струмом, голодом, шляхом побиття палицями тощо. Доречно зацентувати: коли восени 2022 року звільнили Харківщину від окупації, виявили 22 катівні, що підтверджує аморальність та нелюдність російської армії.

До введення воєнного стану стаття 127 Кримінального кодексу України містила дві частини. Окрім того, у той проміжок часу диспозиція ч. 1 ст. 127 цього Кодексу мала інше формулювання терміну.

Проте, з початком воєнних дій на всій території України, національне законодавство, зокрема положення даної статті, перестало всебічно охоплювати суспільні відносини, які стосуються катування, вчиненого в умовах збройного конфлікту, адже держава не була готова до підступності ворога. У такий спосіб, Президентом України

01 грудня 2022 року був підписаний Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за катування» [6]. Проаналізувавши його положення, можна констатувати, що було сформоване нове визначення цього кримінального правопорушення, котре, на нашу думку, стало більш вдосконалим. Наразі воно звучить наступним чином: катування, тобто будь-яке умисне діяння, спрямоване на заподіяння особі сильного фізичного болю чи морального страждання, вчинене з метою примусити її чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати інформацію чи зізнання, або з метою покарати її чи іншу особу за дії, вчинені нею або іншою особою чи у вчиненні яких вона або інша особа підозрюється, або з метою залякування її або інших осіб [6].

На наше переконання, нова редакція ст. 127 КК України, яка відбулась уже в умовах воєнного стану, стала ближчою до змісту положень Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання. Це пов'язано з тим, що тепер норми КК України здатні до всеохоплюючого та глибокого аналізу складу катування, що призведе до невідвратної кримінальної відповідальності винних.

Унаслідок подій від 24 лютого 2022 року посилено відповідальність за певний перелік протиправних дій, у число яких входить катування. Таким чином, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за катування» [6]: за основний склад катування (ч. 1 ст. 127 КК України), передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до шести років (до воєнного стану було від двох до п'яти); за катування з додатковими ознаками (вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з метою дискримінації – ч. 2 ст. 127 КК України) передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років (дане положення було доповнено потенційними мотивами для здійснення кримінального правопорушення) [6].

Зважаючи на триваючий воєнний стан, найсуттєвішою зміною для розгляданого виду кримінального правопорушення є доповнення статті 127 цього Кодексу третьою частиною. Вона визначає особливо кваліфікуючу обставину за катування: вчинення цього кримінального правопорушення представником держави, у тому числі іноземної [3]. Зауважимо, що до цього у складі кримінального правопорушення, закріпленого ст. 127 Кримінального кодексу України, спеціальний суб'єкт (в умовах збройного конфлікту росії проти України – це російські військові) був відсутній. Не менш важливою є Примітка 1 до даної статті, котра, безпосередньо, тлумачить поняття «представник держави» і «представник іноземної держави» та надає їх перелік.

Саме тому, у разі вчинення катування представником держави, зокрема іноземної, винний понесе покарання у вигляді позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [3]. Тобто саме ч. 3 ст. 127 КК України є істотною для притягнення до кримінальної відповідальності військових країни-агресора. Проте поряд з вищезгаданою статтею Кримінального кодексу України на практиці можливе застосування положень ст. 438 цього Кодексу «Порушення законів та звичаїв війни» [3], однак її використання має певні особливості.

А. В. Лещенко акцентує на тому, що призначення покарання за катування має вплив на інші інститути, зокрема на допустимість звільнення від кримінальної відповідальності [7, с. 247]. Відтак, суттєвою була зміна до ч. 5 ст. 49 КК України і ч. 6 ст. 80 КК України, згідно з якою відтепер давність до кримінального правопору-

шення катування не застосовуватиметься, якщо зазначене кримінальне правопорушення скоєно представником держави, у тому числі іноземної [6]. Тобто, для даних категорій осіб, котрі вчинили акт катування в умовах воєнного стану, буде неможливим звільнення від кримінальної відповідальності через закінчення строків давності.

Окрім уже зауважених змін, на сьогодні заборонено призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ч. 1 ст. 69 КК України) та можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75 КК України) за катування, яке скоєється представником держави, у тому числі іноземної [6].

Суттєвим уточненням є те, що міжнародні процеси з приводу покарання злочинців за вчинене катування в період збройної агресії рф проти України вже розпочалися. Так, Ю. П. Павлиш наголошує: Головний прокурор Міжнародного кримінального суду, Карім Хан, у Гаазі почав роботу в Україні щодо збору доказів воєнних злочинів росії [8, с. 27]. Україна, у свою чергу, подала міждержавну заяву проти рф до ЄСПЛ, а також потребувала вжиття невідкладних заходів стосовно недопущення «трибуналів» над українськими військовими, а також інших демонстративних судових процесів з боку представників ворожої армії [9].

Отже, на підставі здійсненого аналізу ст. 127 Кримінального кодексу України, можна констатувати: катування має основний склад (ч. 1 ст. 127 КК України), кваліфікований склад (ч. 2 ст. 127 КК України), а також особливо кваліфікований склад (ч. 3 ст. 127 КК України). Встановлення кваліфікованого складу, а тим паче особливо кваліфікованого складу, наголошує на підвищеному ступені суспільної небезпеки, порівняно з основним складом катування.

Враховуючи специфіку складу кримінального правопорушення катування, виникає необхідність у визначенні особливостей відмежування останнього від суміжних складів кримінальних правопорушень. Як було відмічено раніше, катування – це жорстоке поводження з фізичною особою задля спричинення йому фізичного болю чи моральних страждань шляхом застосування значного переліку можливих засобів і способів.

Насамперед, важливим питанням є розрізнення катування від побоїв та мордувань. Спираючись на характерні ознаки катування, більш доречно зазначати не про положення ч. 1 ст. 126 КК України «умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень», а безпосередньо про ч. 2 ст. 126 КК України [3]: ті самі діяння, що мають характер мордування, вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості [3]. Дані кримінальні правопорушення за своєю правовою природою є дуже схожими, особливо за об'єктивними ознаками, проте, усе ж таки, мають підстави на відмежування, враховуючи суб'єктивні властивості.

Таким чином, суб'єкт, передбачений положенням ч. 2 ст. 126 КК України є загальним, а щодо ст. 127 КК України, то ч. 1 і ч. 2 ст. 127 КК України вказує на загальний суб'єкт, а ч. 3 ст. 127 КК України – на спеціальний (який стосується вчинення даного кримінального правопорушення в умовах воєнного стану). Окрім того, мета побоїв та мордувань визначається різноманітністю, однак ключовою з них є спричинення фізичного болю [10, с. 1838]. Катування також вирізняється не одним формулюванням мети, однак основна – це примуслення потерпілого чи іншої особи до певних дій, котрі суперечать їх волі. Тобто зазначені дві статті КК України мають різні цілі, що й зумовлює їх відмінність.

Водночас слід зупинитися на питанні катування в аспекті спричинення особливо небезпечних (тяжких) наслідків, адже відомо, що дане кримінальне правопорушення потенційно може призводити до смерті потерпілого

або інших тяжких наслідків. У такий спосіб, потрібно визначити особливості відмежування катування від доведення до самогубства. Згідно з ч. 1 ст. 120 Кримінального кодексу України [3], доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, схилення до самогубства, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства [3]. Для того, щоб з'ясувати відмінність між положеннями ст. 120 КК України та ст. 127 КК України, потрібно порівняти їх суб'єктивні ознаки. Так, суб'єкт катування може бути загальним або спеціальним, а суб'єкт доведення до самогубства – тільки загальний. До того ж, важливо, що катування (ст. 127 КК України) характеризується прямим умислом діяння, а доведення до самогубства (ст. 120 КК України) може бути скоєно як з умислом, так і через необережність.

Як зауважує Є. В. Цуркан, спираючись на диспозицію ст. 127 КК України, катування – це специфічний вид жорстокого поводження з потерпілим, тому, враховуючи практику, у результаті психотравмуючих дій катівника, жертва може здійснити самогубство, інакше кажучи, мова йде про кваліфікацію іншого кримінального правопорушення – доведення до самогубства (ст. 120 КК України), а, отже, за описаних умов, катування потерпілого є причиною його смерті [11, с. 795].

Також потрібно дослідити підстави розмежування катування (ст. 127 КК України) і примушення давати показання (ст. 373 КК України). Першочерговою відмінністю є різні об'єкти. Нами було виявлено, що родовим об'єктом катування є здоров'я особи, а додатковим – воля, честь і гідність останньої. Стосовно примушення давати показання, зважаючи на зміст положень ст. 373 КК України [3], родовим об'єктом – суспільні відносини, які забезпечують здійснення правосуддя в державі, і тільки додатковим об'єктом цього кримінального правопорушення є здоров'я

особи [3]. Більш того, існує відмежування за суб'єктами кримінальних правопорушень: суб'єктом катування може бути як загальний, так і спеціальний, а суб'єктом кримінального правопорушення примушення давати показання – виключно спеціальний. Водночас, диспозиція ст. 373 КК України не має вказівки на мету та мотив розглядуваного діяння (тобто вони можуть мати різний характер) [12, с. 206] на відміну від ст. 127 КК України, котра чітко визначає такі ознаки суб'єктивної сторони.

Якщо розглядати катування, вчинене в умовах воєнного стану, а саме ч. 3 ст. 127 КК України, тоді доречним буде його відмежування від порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України). Склади даних кримінальних правопорушень є дуже схожими, зокрема, доволі часто ці дві статті застосовуються при встановленні покарання для злочинця, котрий скоїв акт катування. Однак необхідно зважати на їх різні об'єкти. Так, основний об'єкт катування – здоров'я особи, а порушення законів та звичаїв війни своїм об'єктом визнає передбачений відповідними міжнародними актами порядок ведення війни [3].

Висновки. Отже, в Україні криміналізація катування відбулася шляхом закріплення кримінальної відповідальності за дане діяння в статті 127 КК України. Покарання за вчинення катування в умовах воєнного стану закріплено ч. 3 ст. 127 КК України, відповідно до санкції якої – це особливо тяжке кримінальне правопорушення. Посилення кримінальної відповідальності за катування – перший крок до кримінального переслідування військових окупаційної держави за вчинення такого протиправного діяння, скоєного в умовах воєнного стану. До того ж, катування має ряд суміжних складів кримінальних правопорушень, що потребує виокремлення існуючих розбіжностей задля їх правильної кваліфікації. Зазначене може свідчити про доречність перегляду Верховною Радою України положень даних статей задля уникнення потенційних та існуючих колізій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://cutt.ly/HwSdbloX> (дата звернення: 14.05.2024).
2. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 р. URL: <https://cutt.ly/GwSdQOWh> (дата звернення: 14.05.2024).
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://cutt.ly/CwSdWiR8> (дата звернення: 14.05.2024).
4. Ковалевський А. В. Криміналізація злочинних діянь в умовах воєнного стану в Україні. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави*: матеріали IX заочної Всеукр. Наук.-практ. конф., 17 червня 2022 р. Чернівці: Академія ДПТС, 2022. С. 66–68.
5. Сухонос В.В., Прокопенко К.В. Проблематика криміналізації катування за українським законодавством. *Правові горизонти*. 2019. Вип. 14(27). С. 93–97.
6. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за катування: Закон України від 01.12.2022 р. № 2812-IX. URL: <https://cutt.ly/4wSfqbkz> (дата звернення: 18.05.2024)
7. Лещенко А. В. Актуальні проблеми покарання за катування. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19 травня 2023 р. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 245–248.
8. Павлиш Ю. П. Проблема воєнного катування в Україні: непристосованість національного законодавства до покарань за міжнародні злочини. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції (пам'яті В.П. Колгана)*: зб. тез Міжнародної наук.-практ. конф., 27 травня 2022 р. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 26–28.
9. Україна VS Росія: юридична боротьба в ЄСПЛ за притягнення країні-агресорки до відповідальності за порушення прав людини. Міністерство юстиції України: офіційний веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/vwSft1yH> (дата звернення: 18.05.2024).
10. Лещенко А. С., Шевченко Т. В. Суб'єктивні ознаки побоїв та мордування. *Modern research in world science: proceedings of the 9th International scientific and practical conference, 28-30 November 2022. Lviv, Ukraine. 2022.* С. 1834–1839.
11. Цуркан Є. В. Доведення до самогубства: проблеми злочинності та запобігання їй. *Omul, criminologia, știința: Conferința științifică internațională*, 24 martie 2023. Chișinău: Institutul de Științe Penale și Criminologie Aplicată, 2023. P. 345-355.
12. Лісіцина Ю. О., Серкевич І. Р. Кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення «примушення давати показання». *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т.*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 21 трав. 2021 р. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 203–206.